

DOI 10.32626/2309-2254.2021-33.242–247

ФІЛІНЮК Анатолій – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, індекс 32300, Україна (afilinyuk@ukr.net)

ORCID 0000-0002-2659-114X

FILINYUK Anatoly – Doctor of Historical Sciences, Professor, the Head of the Department of History of Ukraine, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 14 Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, index 32300, Ukraine (afilinyuk@ukr.net)

ІВАНЕВИЧ Л. А. ТРАДИЦІЙНА НОША УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ ст.): ІСТОРІЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ, КОНСТРУКТИВНО-ХУДОЖНІ ТА РЕГІОНАЛЬНО-ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ: МОНОГРАФІЯ. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ФОП МЕЛЬНИК А. А., 2021. 797 с.: іл.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку сучасної вітчизняної історичної науки є посилення уваги до проблем регіональної та локальної історії українського народу, в межах якого фокусується увага на дослідженні мезорівня територіальних зв'язків, проміжного між національним і локальним, завдяки чому вимальовується предметне поле на перетині кількох відповідних парадигм соціогуманітарного знання. Адже етнологічна парадигма визначає параметри етногенезу, соціологічна – демогенезу і міграційних процесів, семіотична (психометрична) – орієнтує на вивчення ментальних процесів, комунікативно-культурна – визначає ієрархію культурних типів і різновиди комунікативних зв'язків.

Об'єктно-предметна сфера історичної регіоналістики сфокусована навколо дослідження процесів життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у межах історично сформованих регіонів на основі не лише загальних рис і ознак, а й передусім врахування особливостей, специфіки освоєння простору, характеру розселення, територіальної структури, урбанізованості території, збереженості чи розмитості комплексів традиційної культури. З огляду так званої історії повсякденності, яка нині вводить у контекст історичного пізнання деталі приватного життя, побуту, щоденних турбот людини, актуальним як з теоретичного, так і практичного боку є дедалі глибше пізнання та розкриття ролі і місця традиційних комплексів убрання в історико-культурній спадщині українського народу. Оскільки сенс його полягає не лише в теоретичному вивченні процесів формування й розвитку народних строїв, а передусім у практичному використанні національних традицій українців на сучасному етапі. Це пояснюється і тим, що

наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у вітчизняній історіографії намітилася чітка тенденція репрезентації регіонального характеру в наукових історико-етнографічних студіях з метою подальшого розвою культури та духовності української нації з урахуваннями їх регіонально-локальних рис і відмінностей. В означеному контексті й полягає актуальність монографічної роботи кандидата історичних наук Л. Іваневич, присвяченої візії щодо історії, класифікації, конструктивно-художніх і регіонально-локальних особливостей традиційної ноші українських селян Поділля.

Композиційно монографічне дослідження на тему «Традиційна ноша українських селян Поділля (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості», проведене впродовж більше десяти років, складається з вступу, п'яти розділів із їх структуруванням на 23 підрозділи, висновків до кожного розділу, прикінцевих висновків, списку використаних джерел, численних додатків і переліку умовних скорочень. Дослідниця зробила доволі ґрунтовний аналіз історіографії проблеми, докладно охарактеризувала можливості джерельного комплексу, професійно визначила теоретико-методологічні засади роботи (історіографічний огляд і стан наукової розробленості теми; характеристика джерельної бази; концептуально-методологічні аспекти дослідження; особливості визначення територіальних меж Поділля); всебічно проаналізувала історичні та соціально-економічні передумови і чинники формування, розвитку, уніфікації й модифікації традиційного вбрання українців Поділля (включаючи особливості становлення, вдосконалення й видозмін народних строїв подолян другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.); компонентів подільського народного костюма другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (запропонована єдина узагальнена класифікація усіх компонентів народної ноші українців Буковинського, Західного, Східного й Центрального Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; створено розширені класифікації натільного, поясного, плечового й верхнього одягу, головних уборів, взуття, прикрас, поясів і доповнень до одягу); матеріалів та конструктивно-художніх ознак комплексів традиційної ноші українських селян Поділля (подано класифікацію й характеристику різновидів матеріалів для виготовлення та оздоблення складових народного строю подолян; характерні способи крою й конструкції компонентів убрання; прийоми й техніки нанесення і розміщення декору; розкрито орнаментику та колористику прикрашання подільської ноші, а також класифіковано техніки вишивання за ознакою частота використання та домінантні орнаментальні мотиви за ознаками час виникнення й походження); регіонально-локальних рис народних строїв подільських українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (висвітлено загальнонаціональні та особливі регіональні ознаки щоденного, святкового й обрядового традиційних костюмів подолян; специфічні субрегіональні та локально-зональні композиційні методи створення українських селянських комплексів буденного, святкового й обрядового вбрання Буковинського, Західного, Східного та Центрального Поділля).

Важливо підкреслити, що монографія Л. Іваневич є першим у вітчизняній історіографії спеціальним історико-етнографічним дослідженням в форматі цілісного комплексного вивчення і наукового відтворення традиційної

ноші українських селян Поділля у національно-культурному житті українського народу впродовж тривалого хронологічного періоду з другої половини XIV – до початку XXI ст. Анонсована праця вирізняється науковою новизною завдяки реконструкції нових й маловідомих аспектів історії, класифікації, конструктивно-художніх і регіонально-локальних особливостей подільських народних комплексів убрання усіх локальних зон одного з найстрокатішого за національним складом населення із різновеликими етнічними групами Подільського краю, що, за словами сучасних російських істориків, перебував і розвивався в орбіті російської, а після 20-х рр. XX ст. – радянської державності й розглядався як перша арена урядової колонізації та зросійщення, і тим самим цілком об'єктивно поставило корінну подільську спільноту перед фактом зростаючих контактів із представниками різних етнічних і конфесійних груп.

У монографії узагальнено й проаналізовано значний обсяг історіографічних надбань з означеного питання, число яких сягає майже 700 позицій. Відзначивши про появу наукового зацікавлення до народної ноші подолян в XIX ст., котре продовжується донині, та виокремивши чотири основних його періоди, авторка критично переосмислила значний масив напрацювань українських і зарубіжних авторів другої половини XIX – початку XXI ст. В численному доробку дослідників, які вивчали проблему, найбільший акцент зроблено на праці німецького медика, етнографа і мандрівника І. Георгі, французького інженера і картографа Гійома Левассера де Боплана і сучасних учених М. Білан, Л. Булгакової-Ситник, З. Васіної, В. Винничук, Н. Воляннюк, О. Воробей, Г. Врочинської, А. Заволокіної, Г. Гримашевич, Г. Івашкової, Т. Кара-Васильєвої, Я. Кожолянка, О. Кулинич-Стахурської, О. Косміної, А. Кульчицької, М. Куценко, Т. Ніколаєвої, М. Олійник, Г. Пашенко, Л. Пономар, Є. Причепій, Т. Причепій, В. Радкевич, Г. Скрипник, Г. Стельмашук, Н. Стеф'юк, К. Судак, Г. Щербій, В. Щирбі, Ю. Шестопазової та інших. Їх аналіз дав можливість зробити справедливий висновок про те, що зусиллями багатьох поколінь створено значний масив фактичного матеріалу, однак це не привело до написання узагальнюючої, комплексної розробки.

Слід особливо наголосити, що розкриття обраної для дослідження проблеми в книзі спирається на потужний джерельний комплекс, представлений чотирма групами різнотипних документів і матеріалів. Одну з них складають неопубліковані документи і матеріали з рукописних фондів й маловідомих архівних документів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України та Державного архіву Хмельницької області. Іншу групу представляють собою власноруч опрацьовані авторкою експонати подільських народних ансамблів із фондів та експозиційних колекцій 31-го музею різних рівнів, статусів і напрямків роботи, 6-ти приватних збірень, 2-х центрів і польових матеріалів 2-х етнографічних лабораторій закладів вищої освіти (понад 2300 світлин). До третьої належить приватне листування української інтелігенції другої половини XIX – середини XX ст. Нарешті, ще одну групу джерел представляють публікації в періодиці, наукових збірниках, рідкісні видання і закордонні часописи. На окрему увагу заслуговує доволі потужний масив джерел, залучених із фондів державних архівів, музеїв, центрів етнографічних лабораторій і приватних колекцій, зна-

чна кількість з яких вперше вводяться до наукового обігу. Масштабність залучення до аналізу широкого спектру джерел і літератури досить масштабного хронологічного періоду дали можливість автору повноцінно реалізувати дослідницькі завдання й досягти поставленої мети.

Істотною рисою дослідження є той факт, що в плані територіальних меж у ньому вперше для повноцінного пізнання характерних рис і відмінностей традиційного костюма усіх субрегіонів Поділля виокремлено 64-х адміністративних районів 9 областей, зокрема: 8-ми центрально- і південно-східних районів Тернопільської, 14-ти центральних і південних районів Хмельницької, всіх 27-ми районів Вінницької, 3-х південних районів Житомирської, 3-ти західних районів Кіровоградської, 1-го західного району Миколаївської, 3-х північних районів Одеської, 3-х західних районів Черкаської та 2-х північних районів Чернівецької областей.

Грунтовно аналізуючи історичні та соціально-економічні умови формування, розвитку і модифікації традиційного убрання українців Поділля в другому розділі, історикinja докладно розкриває умови та чинники, котрі визначили напрями, зміст, характерні риси й специфіку змін їх традиційного одягу. Підкреслюючи багатогранні міжетнічні взаємини корінних подолян, авторка наголошує на проникненні їх у матеріали, з яких виготовляли різні види одягу, на крій, способи їх виробництва і навіть на появі деяких мотивів, техніки та кольоровій гамі орнаментів. Не заперечуючи, що в другій половині XIX ст., особливо після Січневого польського повстання 1863–1864 рр., найпоширенішим критерієм для визначення етнічної належності місцевих подолян й усього населення Правобережної України поступово ставала мова, якою говорила від народження головна її маса, дослідниця особливо акцентує не лише на тиглості, фізичному і естетичному, а й ментальному значенні традиційного одягу українців Поділля. Істотним, на наше переконання, є обґрунтування, що сталість замкненого циклу домашнього виробництва широкого спектру конструктивних форм переважної більшості компонентів одягу народної ноші українців різних регіонів України та локальних зон Поділля сприяли появі довершених комплексів убрання. Важливо особливо наголосити, на відзначенні великої кількості різноманітних форм одягу, використанні певних видів доповнень до неї, внаслідок чого воно складалося й розвивалося як яскраве, самодостатнє, культурологічне явище.

В третьому розділі рецензованої книги увага приділена найважливішим компонентам подільського народного костюма другої половини XIX – початку XX ст., передусім через запропоновану класифікацію компонентів – основного комплексу допоміжного убрання, верхнього або станового одягу і головних уборів, котрі, в свою чергу, поділені на групи і підгрупи за ознакою функціонального призначення традиційного комплексу одягу українців краю та характеристики настільного, поясного, плечового, верхнього одягу, головних уборів, взуття, прикрас. Завдяки цьому в роботі систематизована існуюча література і джерела щодо різновидів одягу й полегшено пошук у них фактичного матеріалу про конкретний складник народного строю подільських українців. Опрацювавши численні праці та спираючись на теоретичні висновки В. Білецької, зроблений наприкінці 20-х рр. минулого століт-

тя, дослідниця особливо підкреслила роль і значення жіночих й чоловічих сорочок Поділля як своєрідного чинника етнічного, соціального та вікового стану сільського населення, а також їх естетичного смаку й походження. Принциповим є і те, що в розділі проведено думку про те, що убрання подолян поєднували в собі як загальноукраїнські риси, так і багату регіональну, локальну та локально-зональну специфіку.

Підвищений інтерес у роботі викликає четвертий розділ, присвячений науковій реконструкції невичерпної скарбниці різновидів матеріалів для виготовлення та оздоблення, широкого спектру оригінальних способів крою і конструктивно-художніх рис комплексів традиційної ноші, компонентів убрання, прийомів, стилістики та техніки нанесення й розміщення декору, орнаментування і колористичного наповнення народного строю подолян із тонким декоративним смаком, які підтримували й будили в подолян почуття гармонії, єднання з природою. На важливості цього аспекту слід особливо наголосити, оскільки, входячи до композитних держав, якими були Російська імперія, а після 1920-х рр. – Радянський Союз, Поділля істотно вирізнялося в етнокультурному відношенні, однак зазнавало поступової та цілеспрямованої уніфікації. Проводячи тезу про зумовленість класифікації матеріалів та декорування складових народного строю українців-подолян проблемою розташування зібраної інформації, дослідниця акцентує увагу на внутрішніх закономірностях і взаємозв'язках ознак народного комплексу убрання, проаналізованих у численних населених пунктах краю.

Розкриваючи характерні способи крою та конструкції компонентів убрання, історикиня простежує їх залежність від зменшення частки народних промислів і зростання питомої ваги й обсягів фабричного виробництва. На її переконання, це проявлялося як у модифікації та видозмінах крою, так і в конструкції й орнаментуванні жіночих і чоловічих компонентів одягу повсякденного і особливо святкового вжитку. Окремий підрозділ роботи присвячено висвітленню прийомів і техніки нанесення і розміщення декору ноші українців-подолян у залежності від функціонального призначення, способів носіння і навіть гармонійності колористичного та естетично-декоративного поєднання у комплекси. Важливим тут є наголошення, що подільські українці вишивкою прикрашали практично всі різновиди традиційного комплексу жіночого і чоловічого убрання, які мали вузько локальні технологічні, оздоблювальні, декораційні, орнаментальні та колористичні відмінності. До того ж, вишиті вироби, передусім сорочки, за обґрунтуванням авторки, «були символом української ментальності, ідентичності, неповторності, високого розвитку культурного смаку, самобутності, оригінальності, гармонійності та виразником однієї з найпрекрасніших морально-естетичних традицій подолян».

У п'ятому розділі дослідниці вдалося всебічно з'ясувати потужні самобутні культурно-мистецькі традиції, загальнонаціональні та особливо регіонально-локальні риси повсякденного, святкового й обрядового одягу українських подолян, а також простежити специфіку субрегіональних і локально-композиційних методів створення українських селянських комплексів вбрання Буковинського, Західного, Східного, Центрального Поділля через призму накопичення практичного досвіду розвитку цього художньо-

прикладного ремесла під впливом міжрегіональних і міжетнічних взаємин й межування з різнохарактерними історико-етнографічними регіонами.

В праці червоною ниткою проходить теза про традиційний одяг українців Поділля – одного з шести українських комплексів: Середньої Наддніпрянщини, Карпат, Полісся, Слобожанщини і Півдня України, що відзначався такими спільними рисами вбрання, зокрема незмінним набором предметів для жінок і чоловіків, виразним орнаментациєю вишивки, художніми тканинами, елементами крою та пріоритетами вихідного матеріалу тощо. Ключовим в основній частині праці є обґрунтування автором положення про те, що, не зважаючи на складні умови відсутності чіткої державної тяглості та за наявності поліетнічності й полікультурності, з одного боку, і з другого – на перманентні заборони, процеси нівеляції, руйнування, вимушеної консервації, відмову від національних традицій, уніфікацію, поступову модифікацію, подоляни зберегли конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості народного убрання.

На наше переконання, важливе практичне значення у роботі мають розроблені науковицею численні додатки, представлені такими різновидами, як: термінологічний словник народних назв елементів подільського строю (загалом 553 йменування); графічні карти-схеми побутування характерних компонентів традиційного комплексу вбрання подолян (разом 11 карт); 89 малюнків типів крою та декорування одягу; 31 таблицю оздоблювальних орнаментальних мотивів українців Поділля; художні реконструкції народної ноші другої половини XIX – початку XX ст., проекти сучасних моделей одягу з використанням подільських традицій, а також давні і сучасні світлини компонентів костюму українців Поділля та їх цілісних комплексів (всього 45 малюнків і 565 світлин).

Висновки, результати й твердження, подані у тексті монографії, вже були частково оприлюднені в раніше опублікованих роботах автора, виступах і доповідях на міжнародних, всеукраїнських й регіональних форумах (конгресах, конференціях, круглих столах тощо), що свідчить про багатоглядну й достатньо широку апробацію результатів виконаного історико-етнографічного дослідження.

Загалом, поява фоліанту Лілії Іванівни «Традиційна ноша українських селян Поділля (друга половина XIX – початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості» представляє собою важливу віху в сучасній українській історіографії у царині дослідження та осмислення місця та ролі традиційного одягу українців Поділля. Це потужне монографічне дослідження є справді цілісною, самостійною, завершеною, ґрунтовною комплексною працею, в якій відображає тенденції, вагомі зміни, трансформації та модифікації самотнього і колоритного народного одягу як винятково важливого елементу культури життєзабезпечення подолян упродовж останніх більш як півтора століття культурно-мистецької історії Подільського краю як органічної складової України.

Отримано: 26.09.2021